

УДК 327/57(091)

І. І. ДАХНО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ОСТРІВ ДАМАНСЬКИЙ: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 5–12

Торкаючись невідомих та маловідомих аспектів радянсько-китайського збройного конфлікту 1969 р. на острові Даманський на далекодній річці Уссурі, що мав місце на території Зеленої України, не можна оминути певних етнополітичних висновків.

Наприкінці 60-х — початку 70-х років ХХ ст. слова “острів Даманський” звучали грізно й тужливо. Там сталися, як тоді наголушувалося, перші збройні сутички між во-яками двох соціалістичних держав — СРСР і Китаю. У ті часи не дозволялося говорити, що війна 1941–1945 рр. теж була війною двох соціалізмів — сталінського і гітлерівського.

Війна, мабуть, є рисою завжди і скрізь при-таманною людству. Воюють не лише різні за своїм соціальним ладом держави, а й держави однієї і тієї ж самої формації. Перед пактом Бріана-Келлога “беруть під козинок” хіба що про людське око. Нагадаємо: згаданий пакт заборонив агресивну війну (тобто заборонив нападати), але дозволив оборонну. Насправді ж продовжують нападати всі, хто лише може і хоче. Соціалізм теж не покінчив з війнами. У хрущовські і дещо пізніші роки радянські люди звикли до китайської гострої словес-ної лайки, але збройний конфлікт був біль-ше ніж сніг на голову. Тоді, після закінчення Другої світової війни, вже минуло чверть

століття. Народ відвик від небезпек. Дівчата й жінки не боялися ходити вулицями нічного Києва. Злочинність, звісно, була, але не масо-ва. Ідеалісти-дисиденти боролися з тими, хто будував собі комунізм в окремо взятому По-літбюро. Ні ті, ні інші не здогадувалися, що через кілька десятків років влада опиниться в руках іншої когорти. “Межигір’я” від Во-лодимира Васильовича перейшло до Віктора Федоровича з допомогою Віктора Андрійо-вича.

Збройний конфлікт 1969 р. шокував сус-пільну свідомість. У перемозі СРСР над Ки-таєм у випадку війни мало хто сумнівався, але розуміли, що перемогу можна було отри-мати лише за допомогою атомної зброї. Стрі-лецького та артилерійського вогню на всіх китайців не вистачило б. Було й побоювання, що до китайців пристануть азійські маси ко-лишнього СРСР. Відомо ж, що: “Захід є За-хід, Схід є Схід і їм не зійтися ніколи!” Мао-цзедунівська пропаганда підбадьорювала: “Вітер зі Сходу долає вітер із Заходу!”

Про конфлікт на острові Даманському автор цих рядків дізнався, здається, 3 березня 1969 р., коли прийшов наступного після нього дня з гуртожитку на заняття на військовій кафедрі Київського університету. Співкурсники-кияни вже про нього знали з радіо- і телепередач.

Після закінчення Київського університету в 1971 р. лейтенанта І. Дахна було надіслано служити на Далекий Схід саме в той полк, який вибив у березні 1969 р. китайців з острова Даманський. Перед 199-м Верхнеудінським мотострілецьким полком у селищі Філіно (тоді Іманського району) — 7 могил загиблих. Від призову до війська не врятувала ні зламана нога, ні вступ до стаціонарної аспірантури (тоді ця пільга не надавалася), ні прийом Л. І. Брежнєвим батька-фронтовика автора цих рядків. Слова генсека були незабутніми: “А хто в армії будет служить? Я, что ли? Пусть лейтенант послужит, а потом учится в аспирантуре!” Лейтенант вказівку Маршала Радянського Союзу взяв до виконання. На державу не образився за те, що вона його відірвала від науки на два роки. На демобілізацію у серпні 1973 р. отримав третю зірочку.

У пропонованій увазі читача статті міститься правда і нічого іншого, крім правди — про те, що було на річці Уссурі у березні 1969 р.

У 1969 р. “гарячими слідами” подій інформація публікувалася у центральних газетах — “Правда”, “Известия”, “Красная Звезда” тощо. Очевидно була і закрита інформація. Чимало інформації доводилося читати у підшивках газети Далекосхідного військового округу — “Суворовский натиск” що зберігалися у бібліотеці 199-го Верхнеудінського полку. Великих за обсягом монографічних досліджень та інших книг не виявлено. Як на ті часи, досить оперативно в березні 1969 р. у Москві влаштували прес-конференцію для радянських та іноземних журналістів. Зрозуміло, що вітчизняні журналісти тоді поводитися не так, як поводитися сучасні журналісти. За браком інформації події і тоді, і нині обросли чулками, плітками, легендами. Зокрема, стверджується, що острів Даманський по-

вністю знищено радянською зброєю і Китаю він не дістався.

Хочу звернути увагу наукової спільноти на практично недосліджені й забуті події у політичному житті 60-х років ХХ ст. в СРСР та Китаї та встигнути колективними зусиллями ініціювати створення неупередженої наукової праці про ті події, поки їх свідки ще є поміж живих людей.

З гір Сіхоте-Аліня (Приморський край Росії) несе свої води ріка Уссурі. Поблизу Лісозаводська, у неї впадає річка Сунгача, яка витікає з озера Ханка (північна частина озера належить Китаю). Річка Сунгача — багата на рибу. У її старицях — море лотосів. Їх ніхто не зриває, оскільки сторонніх людей там не буває. Сомики завдовжки 30 сантиметрів ловилися на вудочку влітку 1972 р. інтенсивніше, ніж у нас в Україні у 50-х роках піскарі. Гуркотіння двигунів китайських прикордонних човнів німецького виробництва було чути за кілька кілометрів. Від Лісозаводська і аж до свого впадіння в Амур поблизу Хабаровська Уссурі є судноплавною рікою. Довжина ріки — 897 км, площа басейну — 193 тис км². Витрата води у нижній частині течії — 1150 м³ щосекунди. У районі Києва пересічна витрата води Дніпра — 1700 м³/с. Витрата води у Десні — 360 м³/с. Себто Уссурі — річка менша ніж Дніпро, але більша ніж Десна [1, 256, 345, 364].

“Краткая географическая энциклопедия” містить дещо іншу інформацію про Уссурі. Там зазначається, що Уссурі утворюється від злиття річок Улахе і Даубіхе, що беруть початок на південно-західних схилах Сіхоте-Аліня. Якщо за витік брати Улахе, то довжина Уссурі — 900 км. Площа басейну — 187 тис. км². Майже по всій довжині Уссурі є повноводною рікою з широкою заплавою. Лише у середній течії і біля гирла до долини підходять відроги гір, що утворюють скелясті стрімкі береги. На багатьох ділянках ріка утворює вигини і рукава. У руслі з’являються групи островів. Замерзає у середині листопада, скресає — у середині квітня. Річний стік — близько 70 км³. Багата на рибу: харіус, калуга, амурський осетр. На нерест заходить кета і горбуша [2, 213]. Відомо, що “червона риба” реклами не потребує.

Річкою Сунгача і по всій довжині ріки Уссурі — від Лісозаводська до Хабаровська — пролягав радянсько-китайський кордон. Ті місця — це частина Зеленого Клину (або Зеленої України), місцевості, яка колонізувалася українцями починаючи з 80-х років XIX ст. Нотатка “Зелений Клин” міститься, зокрема, у другому томі 6-томної “Юридичної енциклопедії України”, виданому 1999 р. Це вже часи незалежності й відсутності цензури. Раніше за радянських часів про Зелений Клин замовчувалося. Упродовж тривалого часу ріка Уссурі утворила у своєму руслі острів Даманський. Він — алювіально-го походження (тобто з осадів води). Острів Даманський входив до складу Пожарського району Приморського краю. Найближче місто — Бікін. У вимові “Бікін” можна сплутати з “Пекін”. У Хабаровську на залізничному вокзалі колега автора цих рядків восени 1971 р. запитав групу солдатів, куди ті йдуть. У відповідь почув: “Бікін”. Йому почулося: “Пекін”. Висловив здивування перебуванням радянських військ у столиці ворожої держави. Солдати лейтенанту пояснили, що Пекін і Бікін — це “дві великі різниці”. Від китайського берега до острова — 80–100 м, а від радянського — 400–500. Протяжність острова за течією — 1500–1800 м (з півночі на південь). Ширина 600–700 м (із заходу на схід). Площа острова — 0,74 км². Під час повеней острів повністю зникає під водою. Китайська назва острова — Чженьбао (Дорогоцінний). Розташований за 230 км на південь від Хабаровська.

Усунення в 1964 р. від влади в радянському керівництві М. С. Хрущова (особистого недруга Мао Цзедуна) позитивно не позначилося на радянсько-китайських відносинах. Невдовзі у Китаї розпочалася “культурна революція”, всю правду про яку тодішнє радянське керівництво своєму народу не казало. Повідомлялися народу передусім дурниці, на які багатою була культурна революція. Дурниці краще запам’ятовуються і їм більше довіряють. Про такий елемент, як очищення влади від різного непотребу (кумівства, зажерливості, корупції), замовчувалося. Політична ворожнеча між СРСР і Китаєм наростала.

Радянський Союз зміцнював кордон. Раніше він був практично “голим”. Багато сержантів-прикордонників стали начальниками застав. Вони пройшли короткотермінові курси й одержали лейтенантські погони. Саме із сержантів вийшов і Іван Іванович Стрельников — начальник прикордонної застави, яка контролювала острів Даманський. Майор із штабу Далекосхідного військового округу, який перевіряв у 1972 чи 1973 роках взвод автора цих рядків, говорив, що І. І. Стрельников був занадто жорсткою людиною. Частенько ставив китайців головою у сніг, коли ті лізли на острів.

Ситуація у районі острова почала загострюватися з початку 1960-х років. Групи китайських цивільних і військових систематично заходили на радянську територію. Радянські прикордонники виганяли їх без застосування зброї. Китайці демонстративно займалися господарською діяльністю — косили траву, випасали худобу. 1960 р. радянські прикордонники зареєстрували 100 порушень прикордонного режиму, а 1962 р. — понад 500. Згодом хунвейбіни (активісти “культурної революції”) почали нападати на прикордонні патрулі. Розмахували цитатниками Мао. У провокаціях брали участь до кількох сотень хунвейбінів.

У період загострення відносин СРСР з Китаєм китайське керівництво неодноразово висловлювало переконання, що кордон між двома країнами має пролягати фарватером ріки. Радянська сторона відзначала на прикладі із світової практики, коли кордон пролягав протилежним берегом річки. Саме таке пролягання у ряді місць було зафіксоване на картах між Російською імперією і Китаєм. До речі, річка Сунгача належала повністю Радянському Союзу, оскільки кордон пролягав китайським берегом. Китайці цього не визнавали і користувалися річкою. Радянські прикордонники заплющували на це очі.

4 січня 1969 р. на острові Кіркінський (Цілінціньдао) зібралося близько 500 китайців. Для їх витіснення прикордонники застосували бронетранспортери, якими нібито було задавлено чотирьох китайців. 25 січня 1969 р. Центральний комітет Компартії Ки-

таю дозволив спланувати “військові заходи у відповідь” на острові Даманський силами трьох рот. 19 лютого 1969 р. згоду на це дали китайські Генштаб і Міністерство закордонних справ.

У ніч на 2 березня 1969 р. близько 300 китайських вояків, одягнутих у білі маскувальні халати й озброєних автоматами і карабінами, перейшли по льоду зі свого берега на острів Даманський і залягли на вищому (західному) березі острова. Китайська група залишалася непоміченою до 10.20. Потім з поста спостереження на Другу прикордонну заставу 57-го Іманського прикордонного загону надійшло повідомлення, що до о. Даманський рухається група озброєних людей чисельністю до 30 осіб. У таких випадках лунала команда: “Застава, в ружье!” Назустріч китайцям вирушили 32 прикордонники на автомобілях ГАЗ-69, ГАЗ-63 та одному бронетранспортері БТР-60ПБ. О 10.40 вони прибули до південного кінця острова. Прикордонники розділилися на дві групи. Першу групу повів начальник застави І. І. Стрельніков до групи китайських вояків, які стояли на кризі на південний захід від острова. Друга група прикордонників на чолі із сержантом Володимиром Рабовичем приготувалася прикривати групу І. І. Стрельнікова з південного берега острова і відсікти групу китайців з приблизно 20-ти вояків, яка попрямувала в глибину острова. Близько 10.45 І. І. Стрельніков висловив протест щодо порушення кордону і вимагав, щоб китайці пішли з території СРСР. Один з китайців підняв догори руку. Це був сигнал для стрілянини по групах І. І. Стрельнікова і В. Рабовича. Момент початку збройної провокації зафіксував фотокореспондент — рядовий Микола Петров. Групу І. І. Стрельнікова (7 осіб) китайці знищили. Їх тіла китайці дуже понівечили. З групи В. Рабовича (11 осіб) живими залишилися рядовий Геннадій Серебров і ефрейтор Павло Акулов. Його китайці захопили у полон у безсвідомому стані. Тіло П. Акулова із слідами численних тортур було передано радянській стороні через півтора місяця — 17 квітня 1969 р. Командувати прикордонниками, що залишилися живими, взяв на

себе молодший сержант Юрій Бабанський. Прикордонники разом з екіпажем БТР почали обстрілювати китайців. Стрільянину на острові Даманський почули на сусідній заставі № 1 (“Кулебякині сопки”). Начальник застави, — старший лейтенант Віталій Бубенін, — з 23-ма прикордонниками на ГАЗ-69 та БТР-60ПБ вирушив на допомогу. Прибув до острова об 11.30. Зайняв оборону з групою Ю. Бабанського. Прикордонники мали вже два БТРИ. Бій тривав з півгодини. Китайці обстрілювали прикордонників з мінометів. В. Бубеніна було поранено. Він скерував БТР своєї застави у тил китайців. БТР обігнув північний кінець острова і нашттовхнувся на китайську роту, яка рухалась до острова. Роту було розгромлено, БТР підбито. В. Бубенін з бійцями досяг бронетранспортера застави І. І. Стрельнікова і почав рухатися до радянського берега. Вдалося знищити китайський командний пункт. БТР китайці підбили. Мешканці села Нижньомихайловка надавали прикордонникам допомогу щодо евакуації поранених і підвезення боєприпасів.

Близько 13.00 китайці розпочали відступ з острова. Близько 13.20 на заставу прибув на вертольоті командир Іманського прикордонного загону полковник Д. В. Леонов. Прибули підкріплення з інших застав. 2 березня 1969 р. у бою загинув 31 радянський прикордонник. Згодом комісія Комітету держбезпеки СРСР (а саме йому підпорядковувалися прикордонники) під головуванням генерал-полковника Н. С. Захарова втрати китайців визначила в 248 осіб. Можливо, дані перебільшені.

Китайські втрати підраховувалися за кількістю знайдених упаковок від перев'язувальних матеріалів. У китайських і радянських газетах були взаємні звинувачення. 3 березня відбулась демонстрація у Пекіні біля радянського посольства, а 7 березня — у Москві біля китайського посольства.

У повітрі пахло порохом. Було задіяно резерви Тихоокеанського і Далекосхідного прикордонних округів. На о. Даманський виходили посилені наряди прикордонників. До боїв готувалися і в 135-й мотострілецькій

дивізії. На заставу скерували дві установки залпового вогню БМ-21 “Град”, які нещодавно прибули на Далекий Схід з Чехословаччини. “Град” тоді вважалася секретною зброєю. З китайської сторони до боїв готувався 24-й піхотний полк, чисельністю 5 тис. вояків. 199-й Верхнеудінський полк (в/ч 35236) перебував на навчаннях. Можливо, саме тому на нього випав вибір у вигнанні китайців з острова. Військове керівництво керувалося, очевидно, такими міркуваннями:

- полк відмобілізований;
- перебував на ходу;
- пройшов навчання.

Полк минув своє розквартирування за 100 метрів від траси Владивосток-Хабаровськ і попрямував до острова Даманський.

Конфлікт продовжився 14 березня 1969 р. Для китайців ця дата була зручною, оскільки в Радянському Союзі відбувалися вибори, а це неминуче відволікало увагу. О 15.00 підрозділи прикордонників відійшли з острова. Негайно острів зайняли китайці. У відповідь на це 8 бронетранспортерів під командуванням начальника мотоманеврової групи Іманського прикордонного загону підполковника Є. І. Яншина рушили на острів. Китайці відступили. О 20.00 прикордонникам наказали зайняти острів. У ніч на 15 березня на острові окопалася група Є. І. Яншина у складі 60 вояків та чотирьох БТР.

Вранці 15 березня сторони влаштували трансляції за допомогою гучномовців. О 10.00 30–60 стволів китайської артилерії та мінометів почали обстрілювати радянські позиції. В атаку на острів пішли три роти китайської піхоти. Близько 400–500 китайських вояків зайняли позиції біля південної частини острова. Готувалися зайти у тил групи Є. І. Яншина. Було підбито два його БТРи. Зв’язок порушився.

Командир Іманського прикордонного загону полковник Д. Леонов не витримав і на 4-х танках Т-62 рушив до південної частини острова на допомогу Є. І. Яншину. Нібито Д. Леонов острова не знав і занадто близько підійшов на танках до нього.

Кадри кінохроніки тих днів показували полковника Д. Леонова невдовзі перед за-

гибеллю. Був у полковничій шинелі і папасі. Палив цигарку. Коли підбили його танк, то полковник вирішив вилазити через верхній люк і тут його китайці застрелили. Д. Леонову слід було скористатися нижнім люком танка. Через дві години після цього радянські прикордонники, витративши боєприпаси, пішли з острова. Стало зрозумілим, що у прикордонників не вистачає сил. Перевага була на боці китайців. Командувач Далекосхідним військовим округом Олег Лосик, нібито всупереч вказівці Політбюро ЦК КПРС про незалучення до конфлікту регулярних військ, дав наказ о 17.00 обстріляти острів із систем залпового вогню “Град”. Це — осучаснена версія “Катюші”, яка має 40 стволів. Обстріл тривав недовго. Шкоди китайцям завдав чимало — як озброєнню, так і живій силі. “Град” — найпотужніша зброя того конфлікту. Поміж офіцерів 199-го полку в 1971–1973 рр. поширювалися чутки, що командир 45-го армійського корпусу (штаб-квартира — Лісозаводськ) був єдиним у Радянській Армії командиром такого рівня, який мав право самостійно ухвалювати рішення про застосування тактичної ядерної зброї. Не уточнювалося — мін чи снарядів. Де зброя знаходилася — лейтенант І. Дахно не знав. До речі, цей корпус як військова одиниця був тоді в Радянській Армії єдиним. Скільки залпів зробили установки “Град” — встиг підзабути. Очевидно, по одному-два. Мабуть, ще пара залпів не була б зайвою.

О 17.10 в атаку на острів пішов 2-й батальйон 199-го Верхнеудінського полку, а також прикордонники під командуванням підполковників Смірнова і Константинова. Китайці почали відступ. Близько 19.00 “ожили” кілька китайських точок. Здійснено ще три атаки на китайців. Радянські війська відійшли на свій берег. Це була перемога радянської сторони, хоч остаточною й абсолютною її назвати не можна.

Якось незвичайна зброя у конфлікті не використовувалася. Не були задіяні навіть вертольоти. Щоб налякати китайців, реактивні літаки долали звуковий бар’єр над районом конфлікту. Не більш як за 10 км від Філіно був розташований вертолітний полк.

Я його бачив на власні очі. Застосування вертольотів осучаснило б мотострілецький бій. У березні 1969 р. бій відбувся за схемою часів Другої світової війни: артпідготовка і наступ піхоти. Участь вертольотів не була б зайвою.

Китайське керівництво не очікувало введення у бій регулярного полку Радянської Армії. Прикордонники здавна вважаються нерегулярними військами. Чимось нагадують собаку, прив'язану біля яблуні. На собаку можна пожбурити камінь. На господаря біля яблуні жбурляти камінь вже негоже, буде скандал.

У часи Другої світової війни маньчжуро-японські війська час від часу обстрілювали радянські прикордонні катери. Вони їх впізнавали за зеленим прапором на кормі. Коли ж радянська сторона хотіла напевне, щоб катер не обстріляли, то прикордонний катер супроводжував загальновійськовий катер з червоним прапором на кормі. Такими були правила гри.

Радянські війська у березневих боях втратили вбитими і померлими від ран 58 вояків, у тому числі — 4-х офіцерів. Поховані вони на площі у центрі Дальнереченська. У кутах прямокутника розміром приблизно 30 × 30 м знаходяться їх могили. У центрі прямокутника — могила радянського командира, загиблого, здається, у 1929 р. Прізвиська похованих стерлися за 40 років з пам'яті, але з великою впевненістю можна стверджувати, що начальник застави І. І. Стрельніков похований там. Неповдалі розташовувався Іманський (Дальнереченський) прикордонний загін. Поранено 94 вояків (у тому числі — 9 офіцерів). Свої втрати китайці не розголошували. Вони оцінювалися у межах — 100–800 осіб. На цвинтарі у повіті Баоцин поховано 68 китайських вояків. Китайський перебіжчик повідомляв і про наявність інших поховань. Трьом радянським військовослужбовцям звання Герой Радянського Союзу було присвоєно посмертно: полковнику Д. Леонову, ст. лейтенанту І. І. Стрельникову, молодшому сержанту В. Орехову. Живі Герої: ст. лейтенант В. Бубенін і молодший сержант Ю. Бабанський. Іменем Демократа Леонова

названо дитячий будинок у Дальнереченську. Нагороджено військовослужбовців:

- орденом Леніна — 3;
- орденом Червоного Прапора — 10;
- орденом Червоної Зірки — 31;
- орденом Слави III ступеня — 10;
- орденом “За відвагу” — 63;
- медаллю “За бойові заслуги” — 31.

Розповідали, що у зв'язку із збройним конфліктом було дозволено багато чого списати на бойові дії. Списувалися залізні солдатські ліжка, овес для коней і самі коні. Ніхто вже у війську і не пам'ятав про той овес і коней, а в документах вони значилися. Випав шанс їх списати.

Через певний час на Уссурі скресла крига. Острів розташовувався ближче до китайського берега, ніж до радянського. З радянського берега острів обстрілювався з танкового кулемета Володимирова (12,6 мм) та снайперської зброї. Щойно помічали на острові китайців — лунала кулеметна черга.

2 вересня 1969 р. помер засновник соціалістичного В'єтнаму Хо Ші Мін. Були прогнози, що на похорон полетить хтось з високого керівництва Радянського Союзу і зустрінеться у Ханой з високим посадовцем Китаю. До Ханюю полетів глава уряду О. М. Косигін. Очікувана зустріч не відбулася. Після похорону О. М. Косигін полетів на Батьківщину. Очевидно, у цей час працювали дипломатичні канали. Після приземлення у Середній Азії, літак з О. М. Косигіним взяв курс на Пекін. У приміщенні Пекінського аеропорту 11 вересня 1969 р. відбулася зустріч О. М. Косигіна з главою китайського уряду Чжоу Еньлаєм. Мабуть, домовилися про припинення збройних конфліктів. У подальшому їх не було. 10 вересня, напередодні переговорів, надійшла команда припинити обстріли острова Даманський. Він негайно і фактично відійшов під китайський контроль. Така сама доля була і в острова Кіркінський.

Підбитий китайцями танк Т-62 не вдалося забрати на радянський берег. Цьому перешкождали китайські обстріли. Не вдалося знищити танк і за допомогою мінометів. Танк провалився під лід. Пізніше китайці його ви-

тягли на свій берег і помістили у військовому музеї в Пекіні.

1991 р. острів Даманський став де-юре китайським. Китайці одержали те, що хотіли. Радянська кров пролилася даремно.

Бої за острів Даманський — це бої за життєвий простір. Нинішнє китайське керівництво ніколи б не погодилося на укладення Айгунського (1858 р.), Пекінського (1860 р.) та інших договорів, за якими маньчжурська династія Цін, яка майже триста років правила Китаєм, відмовилася від претензій до Росії щодо території Зеленого Клину. Тоді Китаю вистачало своєї території, а утримати мало-заселені, по суті, нічийні землі, ще не було змоги.

У 199-му полку у березні 1972 р. офіційно відзначалася чергова річниця подій. Так ніби було і в попередні два роки. Відбулися мітинг, проходження одностроїв повз могили загиблих. У березні 1973 р. вшанування вже не було. Очевидно, про це надійшла команда. Без неї нічого в армії не робиться. На могили приїжджали родичі. Могилу сержанта В. Орехова відвідувала його вдова. Напередодні Нового 1972 р. я полетів в Україну у щорічну відпустку. Коли повернувся, то дізнався, що московська влада перейменувала всі населені пункти та інші географічні об'єкти, які мали китайські (маньчжурські) або корейські назви. Іман став Дальнереченськом, а річка Іман — Дальною. Село Себучар, у якому від 199-го полку лейтенант І. Дахно мав кімнату з буржуйкою в будинку блюхерівських часів, отримало назву Грушевое. Випадки переходу китайцями кордону, з метою отримання в СРСР політичного притулку, були поодинокими. Китайців-перебіжчиків разом не тримали, а розосереджували у різних населених пунктах. Очевидно, для кращого нагляду за ними.

У 1971–1973 рр. у 199-му полку неодноразово вила сирена бойової тривоги. Я не знаю, чи була та сирена стандартною, чи виготовленою за спеціальним замовленням. Її виття не забулося і через сорок років. Особливо небезпечним виття було взимку. Тоді китайці могли перейти Уссурі і використовувати техніку на болотистій місцевості. Про те, що

сигнал сирени був навчальним, знало лише командування полку. Лейтенанту нічого не залишалось, як сприймати виття “запрошення” на зустріч з китайцями. Чим “побачення” могло закінчитися — переконливо свідчили 7 могил перед полком.

У вересні 1979 р. трапився шанс полетіти з Києва на Камчатку для читання лекцій з міжнародної тематики. Вирішив на добудругу ухилитися від маршруту і з Хабаровська з'їздити у Дальнереченськ та селище Філіно, в якому служив у 199-му полку. Загиблі на заставах прикордонники були вже перепоховані на міському цвинтарі Дальнереченська. Це спростило родичам відвідування могил загиблих. Відвідування могил на заставах — це пекельна мука за часів радянської бюрократії. Якщо не було спеціального документа, то залізничний квиток з Хабаровська брався до Уссурійська, але сходити вдавалося у Дальнереченську. Місто вважалося розташованим у прикордонній зоні. Уссурійськ був вже поза нею.

Отже, Зелений Клин втратив острів Даманський. Це не така вже й велика біда. Ці землі не є споконвічно українськими. Там українці з'явилися приблизно 130 років тому. Раніше, ніж українці, у Примор'ї з'явилися китайці. Це теж не споконвічна китайська земля. Китайці дали свої назви географічним об'єктам.

Значно серйознішою втратою є втрата етнічного зв'язку Зеленого Клину з Україною. Колись три чверті його населення були українцями. Ще в 70-х роках ХХ ст. українська мова лунала у Примор'ї частіше, ніж у Києві. За часів моєї служби у війську, в магазинах Приморського краю були у продажу, зокрема, 96-градусний спирт, 56-градусна горілка, консерва “Сайра”. Забезпечення продуктами було не гіршим, ніж у Києві. А ось вино було не завжди. Якщо й траплялося, то азербайджанського походження (“Агдам”), і лише зрідка — з України. Його у цистернах доправляли до Іркутська, а там — розливали у пляшки і на них наклеювали українські етикетки. Етикетки нагадували зеленюклинцям про історичну Батьківщину. Іноді з України прибували вокально-інструментальні гурти. Практично на

цьому і вичерпувався зв'язок Зеленого Клину з Україною. Нині й того немає.

Жоден український президент, спікер чи прем'єр-міністр за часів Незалежності не відвідав українців ні на Далекому Сході (у Зеленому Клині), ні на Кубані — історичних регіонах зосередження українського етносу. Українські можновладці летіли до Японії, з Японії, а під крилами їхніх літаків лежав забутий Зелений Клин, який, очевидно, мають шанс вдруге і назавжди колонізувати китайці. Нардеп від “Свобода” Ірина Фаріон свої зусилля щодо надання їй перекладача з російської мови могла б спрямувати на підтримку української мови у тих місцях, де українська мова зникає.

Отже, можна зробити такі висновки:

- Конфлікт на річці Уссурі потребує подальшого дослідження.
- Для дослідження радянсько-китайського протистояння у Зеленому Клині не завадило б залучити свідків тих подій, архівні матеріали як радянської, так і китайської сторін та інформацію з інших джерел.

- Доцільно створити об'єктивну книгу про радянсько-китайські конфлікти на Зеленому Клині.
- Територія Зеленого Клину — це територія, що колонізована українським етносом, якому українські державні та громадські організації мусять надавати максимальну культурно-мовну підтримку.

Література

1. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова, 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Науч. изд-во “Большая Российская энциклопедия”, 1998. — 1456 с.
2. Краткая географическая энциклопедия: В 5 томах. — Т. 4 / Гл. ред. А. А. Григорьев. — М.: Изд-во “Советская Энциклопедия”, 1964. — 448 с.
3. Мироненко О. М. Зелений Клин — у книзі: Юридична енциклопедія: В 6 томах. — Т. 2 / Голова ред. кол. “Юрид. енциклопедії” Ю. С. Шемшученко. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1999. — 742 с.

Конфлікт на річці Уссурі потребує подальшого дослідження. Територія Зеленого Клину — це територія, що колонізована українським етносом, якому українські державні та громадські організації мусять надавати максимальну культурно-мовну підтримку. Для дослідження радянсько-китайського протистояння у Зеленому Клині не завадило б залучити свідків тих подій, архівні матеріали як радянської, так і китайської сторін та інформацію з інших джерел.

Конфликт на реке Усури требует дальнейшего исследования. Территория Зеленого Клина — это территория, колонизирована украинским этносом, которому украинские государственные и общественные организации должны оказывать максимальную культурно-языковую поддержку. Для исследования советско-китайского противостояния в Зеленом Клине не мешало бы привлечь свидетелей тех событий, архивные материалы как советской, так и китайской сторон и информацию из других источников.

Conflict on the Ussuri River needs further study. The Green Wedge is a territory which has been colonized by the Ukrainian people, to whom the Ukrainian government and non-government organizations should provide maximum cultural and language support. It is necessary to bring witnesses to the events, archival materials for investigation of the Chino-Soviet confrontation in the Green Wedge, of both the Soviet and the Chinese parties as well as information from other sources.

Надійшла 12 березня 2013 р.